

Gábora Attila, Pásztor Gyöngyi, Péter László A turizmus mint a régiófejlesztés lehetséges eszköze: Körösrév határmenti kistérség példája¹

Jelen írásban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a turizmus régiófejlesztésben betöltött eszközszerepét vázolják. A Bihar megyei Körösrév kistérség turisztikai marketingtervének példáján egy lehetséges elméleti és analitikus modelljét is megadják, az empirikus adatszerzés/elemzés – diagnózis – turista-profilok – igények – objektív lehetőségek és erőforrások tengelyen.

Kulcsszavak: kistérség, régiófejlesztés, turizmus, turista profilok, lehetőségek és erőforrások.

BEVEZETŐ

A romániai Környezetvédelmi és Fejlesztési Minisztérium 2008-ben megfogalmazott Országos Fenntartható Fejlesztés Keretvévének megfelelően a hazai turizmus a fenntartható fejlődés egyik motorja. Ebben a felvetésben a turizmus fejlesztése stratégiai jelentőségű az ország gazdasági növekedésének serkentésében. A Fejlesztési és Turisztikai Minisztérium által 2011-ben megfogalmazott *Turisztikai stratégiai és operatív marketingterv* feltett célja, hogy 2015-ig megkétszerezze a Romániába látogató turisták számát, kiemelt szerepet juttatva a *city-break* jellegű turizmus mellett az elsősorban fiatal külföldi „backpackers” látogatókra szabott *agro- és természetalapú kaland-*, illetve a családokat megcélzó *tengerparti pihenő turizmusnak*. E tekintetben meghatározó a határon átnyúló turizmus, kiváltképpen, ha a fejlesztendő térség közvetlen környezetében nagy tömegeket vonzó desztinációk vannak.

Tanulmányunkban egy jelentős fizikai-környezeti potenciállal rendelkező kistérség, a Sebes-Körös mentén fekvő Barátka, Vársonkolyos és Körösrév turisztikai potenciáljának a felmérésére vállalkoztunk, a települések sajátosságaira és a potenciális turisták igényeire centrálva. Írásunk első részében a kistérség jellemvonásait és turisztikai erőforrásrendszerét vázoljuk, majd a konkrét empirikus adatok tükrében ezek alkalmazási lehetőségeit vázoljuk mint a régiófejlesztés fenntartható és máshol is értékesíthető eszközét.

¹ Jelen írás a *Rév-Hajdúszoboszló turisztikai marketingterve* elnevezésű dokumentum alapján készült. A kutatás a HURO/0802/131-AF/01 *Üzleti inkubátor létrehozása a határon túli együttműködés keretében a turizmus fejlesztéséért* elnevezésű projekt részeként valósult meg, a Magyarország–Románia Együttműködési Program 2007–2013 keretében, az EU Európai Fejlesztési Alap finanszírozásával, a Public Management Consulting megbízásából, a Promoter Consult Center kivitelezésében. A vizsgálat célja a tipikus romániai és magyarországi turista szegmensekre kalibrált turisztikai csomagok, útvonaltervek kidolgozása volt, a lehetséges fejlődési és fejlesztési irányvonalak megrajzolása mellett. Ebben a tanulmányban csak a romániai oldalon elterülő kistérséggel foglalkozunk.

MÓDSZERTANI ASPEKTUSOK

Tanulmányunk empirikusan megalapozott: másodlagos statisztikai adatelemzésre, strukturált megfigyelésekre, félig strukturált interjúkra és informális beszélgetésekre épült. Az adatszerzésre 2012. július–augusztusában került sor, Rév kistérségben és Hajdúszoboszlón. Összesen 30 félig strukturált interjúra és több mint 50 informális beszélgetésre került sor.² A szekundér statisztikai adatok a helyi tanácsok nyilvántartásaiból, valamint a román Nemzeti Statisztikai Intézet (INSSE), a Bihar megyei Statisztikai Intézet adatsoraiból származnak. A fejlesztési dokumentum³ a marketingtervek szakmai standardjai szerint készült, és a kutatás-elemzés-diagnózis-tervezés lépéssorozatát követi. A fejlesztés érdekében SWOT és PEST analízis segítségével a turisztikai audit eredményeit a turisták és potenciális turisták elvárásaival mértük össze a helyi látványosságokra, valamint a turisztikai szolgáltatásokra vonatkozóan.

KISTÉRSÉG, ERŐFORRÁSOK ÉS TURISZTIKAI POTENCIÁL

A terepek

Körösrév Bihar megyei település, a Nagyvárad és Kolozsvár közötti útvonal mentén, a Királyerdő mészkőtömbjeinek lábánál fekszik. Az először 1256-ban említett községközpont eredeti elnevezése *Portus Crisy* volt, de egykor Révelő néven is említették. Mivel az erdélyi fennsíkot magas hegyek, sziklák övezik, a Sebes-Körös révi völgye volt az egyetlen könnyen járható kapu Erdély és az Alföld között. Tutajokon szállították az árut (főleg sót) Nagyvárad és Budapest felé. A hosszú út mentén vámszedőközpontok épültek, egyikük éppen a festői Révi-szorosban. A tutajok a ma Tündérvárnak nevezett részen kötöttek ki – amely lényegében a sziklafalba épült erős torony –, hogy a vámot rendezzék. A szomszédos Vársonkolyos a Királyerdő északi peremén, a Sebes-Körös szurdokvölgyében fekvő település. Itt ömlik a Sebes-Körösbe a Méhes és az Izbendis; a falutól keletre található a festői, kanyargós szurdokvölgy, a Vársonkolyosi-szoros, amelyet a folyó a meszes sziklákban vágott magának. A környék bővelkedik barlangokban: a Vársonkolyosi-szorosban található Közép-Európa egyik leghosszabb, több mint 50 kilométeres járata, a Szelek barlangja. A két település között szerves gazdasági-társadalmi kapcsolatok alakultak ki, a természeti látványosságok pedig kiegészítik egymást.

Diagnózis

Vessünk egy pillantást Körösrév és a vele szomszédos Sonkolyos és Barátka települések demográfiai szerkezetére. Az említett három település össznépességszáma 12 315. Amint az a következő ábrán is látható, Barátka község népességszáma egy századeleji rohamos ugrást követően folyamatosan csökkent, míg Vársonkolyos és Körösrév népessége növekedett a kommunizmus időszakában, csökkenni közvetlenül a rendszerváltást követően kezdett.

---

2 A stratégia megalapozásához a *survey* módszerét is alkalmaztunk, ennek eredményeit e tanulmány nem tartalmazza.

3 A teljes dokumentum letölthető a <http://vaducrisului-hajduszoboszló.ro/wp-content/uploads/JMT/turisztikai%20marketing%20terv.pdf> oldalról [11.12.2013.]

1. táblázat. *A kistérség népességének alakulása (romániai határvidék)*

Település	1880	1910	1956	1977	1992	2002	2011
Körösrév	2229	3975	4977	5221	4609	4385	3898
Vársonkolyos	2014	2670	3697	4359	4071	3499	3254
Barátka	5356	8316	7662	7244	6208	5567	5158

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012, Varga E., 1999.

Annak érdekében, hogy a főképp rendszerváltás után felerősödött, az átlagosan 26,4%-os népességsökkenést megértsük, tekintsük meg a természetes szaporulat, illetve a migráció adatait.

2. táblázat. *A kistérség településeinek népmozgási jellemvonásai (romániai határvidék)*

Település	Natalitási ráta	Mortalitási ráta	Bevándorlási ráta	Kivándorlási ráta
	%o	%o	%o	%o
Körösrév	9,74	15,13	10,97	16,21
Vársonkolyos	9,06	11,87	8,60	21,80
Barátka	8,64	16,70	12,64	13,03

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012.

Mindhárom település esetében látható, hogy mind a természetes szaporulat, mind a migrációs ráta egyenlege negatív, ami a 90-es évek elejétől eltérő ütemben folyamatos. Elmondható, hogy a népességszám csökkenésének elsődleges oka a migrációs veszteség, a másodlagos pedig a negatív természetes szaporulat.

A *Községek Fejlettségi Mutatója*⁴ (CDI-index, lásd Sandu 2007) szerint Körösrév a legfejlettebb a három község közül 56 ponttal, ezután következik Vársonkolyos 50 ponttal, Barátka pedig a harmadik 48 ponttal. A Bihar megyei átlag 56 pont, tehát Vársonkolyos és Barátka a megyei átlag alatt van, Rév pedig átlagos, ami rurális települések lévén jó helyezést jelent.

A *foglalkoztatás* tekintetében Körösréven a rendszerváltástól az ezredfordulóig az alkalmazottak száma 300–400 fő között mozgott. 2001-ben hirtelen megugrott 716 személyre, ezt követően folyamatosan 600 fő felett maradt, kivételt képezve a 2007-es év, valószínűleg a gazdasági válság miatt, amikor a foglalkoztatottak aránya enyhén csökkent. 2009-ben elérte legmagasabb értékét, a 728 főt. A regisztrált munkanélküliek száma 2012 júniusában 122 fő volt, ebből 80 férfi és 42 nő. Barátka esetében az alkalmazottak száma 300 fő körül stagnált a rendszerváltástól 1998-ig, majd egy enyhe növekedés tapasztalható, 2007-ig az alkalmazottak száma

⁴ A mutató egy kompozit szintetikus mutató, mely a települések fejlettségi szintjét méri a Nemzeti Statisztikai Intézet adataira alapozva. A mutató a települések indikátorainak négy csoportját foglalja magába: lakóhelyek infrastruktúrája (víz, gáz, lakások területe), közösségi erőforrások (az önkormányzati költségvetés saját bevételei, tőkeköltiségei, és ugyanazon költségvetés lakásokra, környezetre, közösségi fejlesztésre vonatkozó kiadásai), személyes-családi gazdasági tőke (melyet az egy főre eső személygépkocsi segítségével számolnak), illetve a humántőke minősége (várható élettartam, csecsemőhalandóság, a 14 év feletti lakosság átlagéletkora.)

400 fő körül mozgott. 2007-ben újabb enyhe növekedés indult be, 2008-ban érte el a legmagasabb értéket, 510 főt. Regisztrált munkanélküliek a településen 2012 júniusában 115-en voltak, ebből 73 férfi és 42 nő. Vársonkolyoson a rendszerváltást követően a környék többi községéhez viszonyítva sok alkalmazottat regisztráltak, főképp a bánya működése miatt. Legtöbb alkalmazott 1990-ben volt, 1795 fő dolgozott ekkor. Ezután folyamatos csökkenés látható a fő munkaadó bányák és vállalatok folyamatos leépülésének köszönhetően. Az ezredfordulóra már 500 fő alatti volt az alkalmazottak száma, ezt követően stabilizálódtak 350–400 fő között. A regisztrált munkanélküliek száma Sonkolyoson 103 fő volt 2012 júniusában, ebből 45 nő és 58 férfi. Réven 48, Barátkán 49, míg Sonkolyoson 32 vállalkozás működött – ezek közül a legtöbb kereskedelemmel foglalkozott, a vendéglátó ipar alulfejlett.

A révi kistérség turisztikai helyzetének feltérképezése érdekében *SWOT elemzést* végeztünk, melynek segítségével igyekeztünk kideríteni, hogy melyek azok az *erős pontok*, amelyek a helyi turisztikai termékek és brand kemény magját képezhetik a jövőben, illetve ezek alapján melyek azok a *lehetőségek*, amelyek a fenntartható turisztikai fejlődés szilárd alapját képezhetik. Természetesen a módszer jellegénél fogva a *gyengeségeket*, illetve a leselkedő *kockázatokat* is számba vettük.

Erősségek. Az erősségek között kiemelten meg kell említeni a földrajzi és természeti adottságok egész sorát: a biodiverzitást, a széles skálán terjedő flóra és fauna ritka fajait, valamint a számos (cseppkő)barlangot, sziklaszurdokot, a különös klímát, amelyek a Körös vízével kiegészülve egy értékes természeti ökoszisztémát képeznek. A természetvédelmi terület-státusz mindent kiemeli (a szoros és környéke a Natura 2000 hatálya alá esik), és együttesen nagyon erős, markáns vonzerőt képez, ami egyben a helyi turizmus kemény, meghatározó magját is adja. További erősségnek számít a kistérség földrajzi elhelyezkedése: a román-magyar határközelség lehetőséget nyújt egy tágabb turisztikai körforgásba való bekapcsolódásra – pontosabban ennek fokozására és a turisztikai kapcsolatok intenzitásának növelésére. A kistérség könnyen megközelíthető, az ide vezető úthálózat jó, a közelben van határátkelő, valamint Nagyvárad vonzáskörzetébe is belesik (a közelebbi Élesd és a nem túl távoli Kolozsvár mellett); a vonattal való megközelítés is kedvező, ugyanis többféle árfekvésben és időpontban használható szolgáltatás.

Pozitívum, hogy természetben jelzett turistaútvonalak vannak, amelyek megközelíthetővé teszik a látogatható objektumok döntő többségét (lásd majd ezeket alább). A primér infrastruktúra működőképes: a Körösrévre vezető autópálya minősége jó, a kommunikációs lehetőségek adottak – a térerő erős, mindegyik szolgáltató lefedte a térséget. A turisztikai infrastruktúra alapjai adottak: kemping, panzió, étterem működik, a településen van sportcsarnok, focipálya, tehát a társas sportolás lehetőségei adottak a természet képezte adventure- és adrenalin sportlehetőségek mellett. Turisztikai jelzések vannak a környező településeken is; a főbb barlangok irányai ki vannak táblázva. A kistérség további erősségeihez tartozik kiegyensúlyozott demográfiai szerkezete. A nemi és korcsoportos eloszlás mindhárom településen kiegyensúlyozottnak mondható.

3. táblázat. *Nemek és korcsoportok a kistérség településein – a helyi humán erőforrás*

Település	Nők %	0–14 év %	15–64 év %	65+ %
Körösrév	51,00	17,32	65,32	17,34
Vársonkolyos	50,70	14,01	64,12	16,86
Barátka	51,42	15,79	61,78	22,41
Bihar megye	51,44	15,90	69,70	14,40

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012.

Bihar megye adataihoz viszonyítva látszik, hogy a nemi eloszlások hasonlóak; továbbá az is látható, hogy az aktívkorú lakosság aránya alacsonyabb a megyei értéknél, az idős korcsoport aránya is nagyobb, ami előregedetebb lakosságra utal.

A felderített erősségek sorában fontos a kistérség multikulturális jellege, a helyi hagyományok tárháza. Ide tartozik a térségre általánosan jellemző társadalmi sokszínűség, az etnikai és vallási diverzitás és tolerancia, amit a közös lokális tudat a legenda- és mondavilágban örökített meg. A fentiekkel összhangban megjegyzendő az épített örökség: a különféle felekezeti és stílusú templomok, temetők, emlékhelyek, a Tündérvár – csak néhány a látogatható objektumok közül. A fazekasság hagyománya és még létező gyakorlata kiemelt elem ebben az egyenletben.

A kistérségre jellemző másik erősség, hogy ismert a turisták adott szegmensei számára; hírneve és vonzereje van (tehát fokozható potencialitása) elsősorban a természetjárók, barlangászok, extrém sportokat űzők, piknikezők, valamint a flóra, fauna és természeti adottságokat tanulmányozók számára. Kutatásunkból kiderült, hogy a térség hírneve „kilépett” a szűkebben értelmezett Körösrév–Vársonkolyos–Barátka településrendszer fizikai-mentális határaitól. Ennek a hírnévnek a révi Zichy-cseppkőbarlang, a Szelek barlangja a legfontosabb hordozója, amit a 2006 óta a Nagymagyar-barlang előtti tisztáson rendszeresen megrendezett Sonkolyosi Fesztivál egészít ki, a Nagymagyar barlang mellett. A turisztikai fejlesztés szempontjából még megjegyzendő a helyi véleményformáló elitek többségére jellemző fenntartható fejlődéspárti attitűd, valamint a helyi önkormányzatok eddigi lépései és kezdeményezései, pályázatai. Az EKE szerepe a helyi turizmus szervezésében és promoválásában magas.

Gyengeségek. A gyengeségek sorát a fejletlen turisztikai infrastruktúra nyitja: kevés a szálláshelyiség, ezek árait az idelátogató turisták többsége sokallja. A térségben működő (kolozsvári, nagyvárad, élesdi) turisztikai ügynökségek kínálatából hiányzik a révi pihenés-kikapcsolódás. A szervezett és intézményesített formában megvásárolható turista csomagok többnyire a fiataloknak szánt extrém sportok kedvelőinek kínálnak testmozgással kapcsolatos turisztikai termékeket. A rafting révén a Körösré raeépített kalandsportolási lehetőségek nagyon magas fokon függenek a gát működésétől, valamint erősen kitett a természeti folyamatoknak – elsősorban a bő esőzésekre, tartós szárazságra gondolunk, mert a vízhez (Köröshöz) kötött. A turistaösvények elhanyagolt benyomást keltenek, elbokrosodott részeken vezetnek, pillanatnyilag a térség zászlóshajójának számító Zichy cseppkőbarlang fizikai megközelítése nagyon veszélyes, az alagút miatt pedig kockázatos. A síneken való megközelítés nagymértékben korlátozza az idelátogató közönség profilját és volumenét (például szervezett osztálykirándulás vagy idősök, mozgáskorlátozottak barlanglátogatása egyenesen lehetetlen). A (lehetséges) balesetek pedig elrettentő hatással vannak. Az információs panók száma alacsony, a rossz tájékozódási képességgel rendelkező vagy kevésbé elszánt átlagos turistát elbátortalanítják a helyenként alig látható festett jel-

zések. Bár az idelátogató és a potenciális turisták egyharmadának körében kifejezett óhaj a kerékpározás, kialakított/karbantartott kerékpárutak nincsenek. A fenti problémákat mérséklő, illetve megoldó infrastrukturális beruházások üteme lassú.

További gyenge pont – az idelátogató turisták visszatérő motívumaként – a térségre egyre inkább jellemző eldobált szemét mennyisége, a szemetesek hiánya vagy ezek alulhasznátsága. A helyiek és/vagy fegyelmetlen turisták által otthagytott szemét meghökkenítő kontrasztban van a térség fő vonzerejének tekinthető természetes táj képzetével. Hosszabb távon ez akár a térség spontánul kialakult brandjét és hírnevét is veszélybe sodorhatja, a hozzá kapcsolt jelentések tartalmát módosíthatja. (Az interjúkban és spontán beszélgetések során elhangzottak visszatérő panasa volt a „szemét-kérdés”). Ehhez a gyengeséghez kapcsolódik a rongálás is – helyenként megrongált információs panót vagy szemeteskukát látni. A gyengeségek sorát tovább szaporítja a helyiek és egyes turisták közötti latens (lappangó, felszín alatti) feszültség. Jellemző, hogy a helyiek a turistákat, a turisták pedig a „hanyag” helyi népesség egyes tagjait azonosítják a szemelőkkel és rongálókkal.

Pillanatnyilag egy másik gyenge pont, hogy az idelátogató turisták jó része semmilyen társadalmi és gazdasági kapcsolatban nem áll a helyiekkel, a helyi gazdasági folyamatokkal: szemléletes, hogy a megkérdezett helyi emberek „tudnak” a turistákról, de további ismereteik, netán kapcsolataik már alig vannak. Az idelátogatók között pedig elfogadott vélekedés, miszerint „*semmi okom a faluba menni*”. Magyarán, a helyiek és turisták párhuzamos, külön kis világokban mozognak, ami között hiányzik a rutinszerű átjárás, az intenzív interakció. A jelenlegi turizmus ciklusa szezonális, tél idején kvázi szünetel, ami részben a másik gyengeségnek, nevezetesen a monoprofilú (kalandközpontú) és szűkös turisztikai kínálatnak tudható be, valamint a jól marketált brand és a szisztematikus promóció hiányával is magyarázható. A gyengeségek között még a kulturális potenciál alulértékelését/ki nem hasznátságát azonosíthatjuk: például a fazekasság tradíciójára és még halványan élő gyakorlatára, vagy a Tündérvár megmaradt romjaira gondolunk, ami alig vagy egyáltalán nem értékesített.

Lehetőségek. Egyfelől, a természeti, földrajzi, földtani potenciál optimális szintű értékesítése és kihasználása növelheti a kistérség vonzerejét. Alternatív turisztútvonalak, ösvények kialakításával, újabb turisztikai objektumok felleltározásával szélesíthető az „eladható” látványosságok skálája, a termékcsomagok palettája. A Kőrösrév központjában felállítandó információs központok létrehozatala nem csupán a turisták jobb eligazodását szolgálná, hanem egyben „bevinék” az idelátogatókat az ittélő közösségek közé, tehát a szükséges társadalmi kapcsolatokat és kommunikációt generálná. Másfelől, a kulturális örökség köré új, komplementer termékcsomagokat lehetne kialakítani, ami szélesebb és heterogénebb turistacsoportokat, többgenerációs családokat is vonzhatna. Például a fazekasság kiaknázása és felmutatása, egy esetleges multi-etnikus tájház felállítása, de attraktív lehetne akár szórakoztató programok kínálata a fiatalokat kísérő idősebbek számára, hiszen facilitálná és erősítené egy helyi, falusias jellegű vendégszálláshálózat kialakítását azon családok/háztartások részvételével, amelyek erre megfelelő feltételekkel rendelkeznek (fürdőszoba, vendégfogadásra alkalmas külön szoba, vállalkozói hajlandóság). Mindezzel diverzifikálna a kínálati oldal, profitot termelne helyi háztartások számára, serkentené a konkurenciát és multiplikatív hatása is lenne.

Mindezzel párhuzamosan a lehetőségek között kiemelt a turisztikai termékportfólió és a kínálati csomagok kiszélesítése, valamint célirányos promóciója a megfelelő piaci szegmensek

felé. Itt elsősorban a regionálisan specifikus román és magyar gasztró- és italokra épített „élvezeti” csomagok, valamint a nyugaton jól bevált, a gasztrót kísérő *Memory* és *Heritage* termékcsomagok felépítésére gondolunk a román-magyar történelmi múltra alapozva. Felmerülhetnek továbbá az ún. *learning-tanulmányutak* meghonosítására alkalmas programok, útvonalak, helyszínek kialakítása. Mindezeket a szabadidő-töltési tevékenységek kibővítésével szinkronban lehetne megvalósítani. A profikat és az amatőröket megcélzó sportesemények és vetélkedők szervezése tovább szélesítheti az idelátogatók körét. A trainspotting-gyakorlatok intézményesítése további lehetőséget képez, aminek az alapjai már jelenleg is megvannak a szorosban.

A turizmus és vendéglátás szervezésével foglalkozó „kör”, vagy „egyesület” szervezése katalizátor szerepet tölthetne be az érdekelt szereplők közötti kapcsolatok megerősítésében. A kistérségen belüli önkormányzatok közötti szorosabb együttműködés, érdekegyeztetés, intézményes érdekképviselés, a közös célok megfogalmazása a kistérségi „turizmus ügyét” szolgálná közös pályázatok, infrastrukturális beruházások, regionális promóciók mentén. A környékbeli oktatás, szabadidős, hobby- és sportegyesületekkel, intézményekkel kialakított, megerősített és intézményesített kapcsolat, illetve partnerség számos lehetőséggel jár: speciális csoportok – tanulók, oktatók, kutatók, sportolók, hobbikörök – látogatását tenné rendszeressé, akik hírvívó, híd szerepet tölthetnek be a tényleges turisták irányába.

Kockázatok. A kockázatok tekintetében csak néhányat említünk meg: a tágabb gazdasági és társadalmi kontextus változásait (a gazdasági válság akutizációja, elszegényedés, a háztartási költségvetések szerkezetének átalakulása, a vállalkozások csődje), a természeti csapásokat, illetve – talán mint legfontosabb kockázatot – az ellenőrizetlen vadturizmust, amely tovább növelheti a rongálások mértékét, a szemetelést, valamint a helyiek egy része és a turisták közötti érdeklentetet, konfliktust.

4. táblázat. *A SWOT elemzés legfontosabb elemei – szelekció*

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
Földrajzi és természeti adottságok	Az infrastruktúra gyengeségei
Lokáció, elhelyezkedés	Kevés információs panó, problémás tájékozási lehetőségek
Infrastruktúra	Sok szemét és a szemetesek hiánya
Kiegyensúlyozott demográfiai szerkezet	Latens feszültségek (helyiek és a turisták között, nem megfelelő kooperáció a környékbeli önkormányzatok között)
Multikulturalitás, hagyományok, épített örökség	A turizmus szezonálisitása
Erős kollektív tudat és lokális memória	A megfelelő branding és promóció hiánya
Mobilizálható véleményvezérek és helyi elitek	Demográfiai problémák, az előregedés veszélyei, a magasan képzettek mobilitása
Relatív ismertség és látogatottság	Know-how deficit (a potenciális vállalkozók esetében) a vendéglátás terén
Erős intézményi és közösségi háttér	A természeti és kulturális potenciál alulértékelése
Létező és működő vállalkozások	A poszt-szocialista örökség hatásai
	Munkanélküliség, egyenlőtlenség
	Túlzott individualizmus, kooperáció-ellenesség

LEHETŐSÉGEK	KOCKÁZATOK
A természeti potenciál A kulturális potenciál kihasználása és kommunikálása Turisztikai termékportfólió, kínálati csomagok diverzifikálása és célirányos promóciója megfelelő, létező piaci szegmensek irányába Relatív ismertség és látogatottság Meglévő kapcsolatok erősítése	A tágabb gazdasági és társadalmi kontextus kockázatai A turizmusra költött összegek csökkenése – az EU, a kormány és a háztartások esetében A turisták számának drasztikus csökkenése A pályázható források csökkenése, a központi, kormányzati támogatási rendszer hiánya (mint pl. Mo.-on a Szép Kártya) A vállalkozások csődje, tőkehiány Természeti csapások Adminisztrációs és közösségi problémák Lakossági érdektelenség Ellenőrizetlen vadturizmus

TÍPIKUS TURISTASZEGMENSEK KÖRÖSRÉVEN ÉS KÖRNYÉKÉN – MÓDSZER ÉS PROFILOK

A helyi turizmus megismerésének folyamatában feltétlenül szükséges azoknak a turistacsoportoknak az azonosítása és jellemzése, akik már jelen vannak a térségben (*tényleges célcsoport*), vagy adott körülmények és feltételek mellett idelátogatnának (*potenciális célcsoport*). Mindkét csoport demográfiai-társadalmi összetétele változó (heterogén), ezért okvetlenül szükséges a minél pontosabb és szakszerűbb megragadása, *tipizálása*. A kutatás során alkalmazott módszerek alapján azt akartuk kideríteni, hogy a térségbe érkező turisták *kik* (elsősorban habitusuk és terepen való viselkedésük alapján), *miért jöttek* a térségbe-helységbe (motivációk, információforrás), *milyen elvárásaik vannak* (mit várnak el a helytől, a turisztikai szolgáltatásoktól) és *milyen a turista-viselkedésük* (hogyan töltik ott az időt, mit tesznek, hozzávetőlegesen mennyi pénzt költenek el, mire). A tervezés szempontjából az is fontos, hogy a személyes hálózatoknak, illetve a kortárs csoportnak milyen szerepe és hatása van (csoportnyomás, megfelelési kényszer, divathóbort, identitás-megerősítés).

Az alábbiakban megrajzolt típusok a rendelkezésre álló statisztikai adatok, a helyszínen tapasztaltak, valamint interjúk során szerzett információkon alapulnak. A típusok relevánsak, módszertanilag a fogyasztói vizsgálatokban rutinszerűen alkalmazott VALS II. és BDA profilok⁵ alapján megrajzoltak, erre épültek. *A VALS változók (kik)*: a jövedelem, utazás módja, a szállás típusa, életkor, a turistacsoport összetétele. *A DBA Holiday tipológia változói (mit tesznek*

5 VALS – Values, attitudes and lifestyles (a Roy Morgan-féle értékek, attitűdök és életstílusok alapján elkészített fogyasztói szegmentáció). BDA Holiday Typology Segmentation szegmentációs szabvány, ami a turisták piacssegmentációját az utazás célja, módja, jellege és a tipikus tevékenységek alapján modellezi. További részletekért lásd például Sharpley (1999: 97–187 vagy Hoffmann–Kozák–Véres (2009).

a helyszínen): a tartózkodás ideje, az elköltött pénz mennyisége, az utazások gyakorisága, a leggyakrabban végzett tevékenységek a terepen, az informálódás forrása.

A VALS és BDA *aspektusai és indikátorai*: a) Társadalmi státus (szocio-demográfiai és kulturális profil, foglalkozás, jövedelem); b) Származási hely, lakhely (állandó lakhely, ahonnan utaznak és ahol élnek, hányan és kikkel utaznak, kik azok – partner, család, barátok, rokonok, ismerősök, más); c) Informálódás (honnan szerzik az információt, mi alapján döntenek, melyek a meghatározó kritériumok), d) Vonzerők a helyszínen (miket akarnak meglátogatni, miket néznek meg ténylegesen) és szálláshelyi viselkedés (hol szállnak meg, hány éjszakát, mennyibe kerül); e) Helyi aktivitás és cselekvések, helyszínek (mit tesznek a terepen reggeltől estig leggyakrabban); f) A hely általános értékelése (szubjektív értékelés).

Módszertanilag úgy tartottuk, hogy a turistautazásokat *a társadalmi háttér* (osztálypozíció, életstílus), valamint a társadalmilag elfogadott, promovált és a rétegspecifikus turista gyakorlatok (praxisok) határozzák meg (mi a „menő”, „divatos” célpont és módozat a személyes lehetőségek metszetében). A turistára jellemző döntési folyamat elméleti előfeltevéseink szerint a következő lépésekből tevődik össze: 1. Az igény és vágy megjelenése, 2. Információgyűjtés és értékelés, 3. Döntés, 4. Utazási előkészületek és korábbi tapasztalatok, 5. Elégedettség és értékelések (Mathieson–Wall, 1982: 28 alapján). Az utazási motivációk tekintetében taszító és vonzó tényezőkről beszélhetünk. Az utazás lehet a munka *kompensációja* (kilépés, radikális és időszakos szakítás a munka világából – rendszerint passzív pihenés) vagy annak *meghosszabbítása* (kiegészítés, annak örömteli folytatása – aktív pihenés).

A tevékenységek tekintetében tehát beszélhetünk a turista tapasztalatok fogyasztásáról mint: 1. tapasztalat, 2. játék, 3. integráció, 4. klasszifikáció (Holt, 1995 id. Sharpley, 1999). A fenti tapasztalatokat két dimenzió mentén lehet felállítani: a *cselekvés struktúrája* és a *cselekvés célja* szerint. Az előbbi értékei lehet az objektumra orientált cselekvés, illetve interperszonális cselekvés, az utóbbi változó értékei pedig autotélikus (önmagára irányuló), illetve instrumentális. Ezek alapján a következő fő tevékenységtípusokkal állunk szemben. Holt tevékenységtípusai (1999, id. Sharpley, 1999:181) a következőképpen néznek ki (az alkalmazott elméleti modell).

5. táblázat. *A turistákra jellemző tevékenységtípusok elméleti modellje*

A cselekvés struktúrája/ A cselekvés célja	Autotélikus cselekvés (Az utazás önmagában cél)	Instrumentális cselekvés (Az utazás eszköz valami más érdekében)
Objektumcselekvés (Az utazásra fókuszál)	<i>Tapasztalat</i> (Szubjektív és emotív reakciók a fogyasztás nyomán, pl. „ <i>boldog vagyok, hogy idejöhettem, megláthatam, eljutottam</i> ” – fantasies, feeling and fun)	<i>Integráció</i> (Az objektum fogyasztása megerősíti az identitását, csoport-hovatartozását, az én és az objektum összeolvad, pl. „ <i>Monaco-ba megyünk és a Ritz-ben szállunk meg, mert az illik hozzánk</i> ” – symbolic location)

	<i>Játék</i>	<i>Klasszifikáció</i>
Másikra orientált (Az utazótársakra, a helyiekre fókuszál)	(Az utazás alkalom a másokkal való interakcióra, kapcsolatra, pl. „ <i>lehetőség, hogy megismerjük egymást, együtt legyünk</i> ” – performance, interaction)	(Az utazás alkalom arra, hogy magunkat megismerjük, elhelyezzük magunkat a világban másokhoz képest, pl. „ <i>látjuk, hogy élnek mások és mi</i> ” – style, status, values)

A típusok megnevezése természetesen metaforikus, az esetek többségében maguk az alanyok általhasznált fogalmakat kölcsönöztük a típusok megnevezésére. A turisták szegmentálására az alábbi elméleti sémát alkalmaztuk: a továbbiakban a típusokat fogjuk leírni, az *igény megjelenése – informálódás/döntés – tevékenységek tengely* mentén modellezzük a fogyasztói magatartás ezen állomásait. Nézzük meg, kik vannak jelen a kistérségben.

Tipikus turistaszegmensek Körösréven

Adataink szerint a meghatározó vonások és jellemzők alapján a következő turista ideáltípusok voltak elkülöníthetők. A továbbiakban ezeket fogjuk tömören szemügyre venni, majd néhány megállapítást teszünk a térség turisztikai fejlesztési lehetőségeinek fényében.

1. A „*Szeretjük a természetet*” megnevezés metaforikus ugyan, azonban legfontosabb jellemvonása ennek a szegmensnek, hogy a természetet értékeli: a táj vonzereje képezi utazásuk legfontosabb motivációját. Habár pillanatnyi jövedelmük az átlagosnál valamivel alacsonyabb, de a fiatal és városi, felfele mobilis rétegek tartoznak ide. Magasan iskolázottak (diákok vagy már egyetemi, akár mesteri fokozattal rendelkeznek), környezettudatosak és nagyon gyakran kirándulnak. Városiak, akik egyben aktívan akarnak kikapcsolódni. Természetjárásuk egyszerre kikapcsolódást, másokkal való együttléte és tanulást, új tapasztalatokat jelent. A kirándulást hobbinak tekintik: utazásaikat egyénileg szervezik, információkat barátaiktól és az internetről szerzik be, racionálisan tervezik útjaikat. Rendszerint rövidebb időre utaznak, az utazásra keveset költenek. Körösrévre annak hírneve, gazdag földrajzi adottsága vonzza. Mint rendszerint, ide is vonattal, busszal, vagy stoppal érkeznek, sok esetben a választott útvonal is annak függvénye, hogy azt mivel lehet a legkönnyebben megközelíteni. Stratégiai szegmenset képeznek, akik nyitottak az újra (e téren innovatívak, új útvonalakat szívesen kipróbálnak), mindig csoportosan kirándulnak. Maximum két-három napot tartózkodnak itt, leginkább hétvégén, de amikor számukra lehetőség adódik, akkor azt a periódust is kihasználják. A révi turisták növekvő hányadát képezik, de jelenlegi arányuk tíz százalék alatti.

2. Az „*Adrenalin*” típus az extrémebb sportok kedvelőinek körét fedi, akik elsősorban a rafting, barlangászás, sziklamászás, sportszerű túrázás, kaland céljából érkeznek. Ők a fiatal és/vagy a fiatal felnőttkorúak közül kerülnek ki, őket inkább a mindennapok rutinjából való kiszabadulás – escape – motivációja hajtja, élmények/tapasztalatok szerzése a cél. Aktív, magasabb státusú városiak, vagy sportkedvelők. Leginkább autóval utaznak, a szállás a szolgáltatásokat szervező intézmény/cég által biztosított. Tipikus tevékenységek: rafting, barlangászás, hegymászás. Gyakori vendégek, környezettudatosak; a helyiekkel kapcsolataik alig vannak. Elsősorban a természeti, földrajzi adottságok miatt vannak itt. Pillanatnyilag ők képezik a környék turistáinak többségét, főszezonban számuk elérheti akár a háromezretet. Bejárattott csatornákon keresztül jutnak ide, amiben a helyben operáló rafting cég játszik kapitális szerepet. A

helyi turizmus fejlesztése szempontjából célcsoportot képeznek abban az esetben, ha a helyi turisztikai szolgáltatások skálája bővül: például bicikli utak létesítése esetében egy helyi kerékpárkölsönző működéséhez máris elégséges keresletet jelentenek. Sportversenyek vagy vetélkedők – például „GPS kincskereső küzdelem”, vagy „tájékozódási játékok” – elsődleges célcsoportját képezik. Jelenlegi arányuk hatvan-hetven százalék, lényegében pillanatnyilag ők a „a turisták”.

3. A „*Habitualis természetjárók*” szegmense folyamatosan jelen van, de gazdasági hatásuk elenyésző. Olyan (ötven-hatvanéves) idősebbekből álló természetjárókra gondolunk, akik 15–25 fős csoportokat képeznek és előre eltervezett túraútvonalakat járnak be, a természet meg tapasztalása vagy ismeretszerzés céljából. Számukra a természet mellett a kirándulás önmagában érték. Az átlagosnál magasabb jövedelműek, közepesen vagy magasan iskolázottak, akik amatőr sport gyanánt rendszeresen járják a természetet. A túrák egynapos távokra korlátozódnak – hozzávetőlegesen 15–20 kilométer gyaloglás –, kisbusszal vagy személyautóval utaznak; a túra autótól autóig tart, majd hazautaznak. Tipikus példái a kolozsvári vagy nagyvárad EKE turistacsoportok. Nagyon magas fokon környezettudatosak, sok esetben a turistaösvények karbantartásában is szerepet vállalnak. A helyiekkel jószereivel semmilyen kapcsolatban állnak, a helyi gazdasági tranzakciókban kliensként nem vesznek részt. A környék turisztikai fejlesztése szempontjából hírvivő és katalizátor szerepet töltenek be. Szakmai segítséget nyújthatnak új turistaútvonalak kialakításában, a látnivalók reklámozásában. Általuk a városi természetjárók hálózatai érhetőek el. A turisták kis hányadát képezik, a helyi közösség pillanatnyilag nem profitál jelenlétükből.

4. Következő szegmens a „*Családi nyaralók*”. Idősebb párokat, vagy serdülőkorú gyermekes családokat jelöl, akik többnapos nyaralás – kikapcsolódás – céljából vadkempingeznek a természetben. Jövedelmük közepesek vagy annál valamivel alacsonyabbak. Autóval érkeznek, patakparton sátoroznak, gyakran visszatérő vendégek. Barátokkal utaznak – akik szintén hasonló helyzetűek –, az időt sütés-főzéssel, pihenéssel, sétával töltik. Környezettudatosságuk változó, de nem ők a látványosan szemetelők, az alapvető turisztikai látványosságokat meglátogatják (például barlang), de ez irányú ismereteik hiányosak. Évente egyszer-kétszer szabadság ideje alatt utaznak ide. A helyiekkel kereskedelmi kapcsolatban vannak: tőlük vásárolják a pótolnivaló élelmiszert. Amolyan „szegényember nyaralása” jellegű az ittlétük. Sok esetben konfliktusos a viszonyuk a fiatalabb, egynapos piknikezőkkel. Rendezett körülmények között – sátor tábor kialakítása, hivatalos piknikező létrehozása – egy részük fizetőképes keresletet jelent a környéknek. Számuk a válság hatására növekszik, pillanatnyilag az arányuk tíz-tizenöt százalék.

5. A „*Week-End-Piknik*” szegmens a poszt szocialista korszak másod- vagy hamadgenerációs városi fiatalok tipikus kirándulóit jelöli. Alacsonyabban képzett fiatalok csoportja, akik alacsony vagy közepes jövedelmekkel rendelkeznek, kisebb kortárs csoportokban utaznak, leginkább egy napra, szórakozni. A vízpartot kedvelik, ahol vadkempingeznek, „söröznek-sütnek-miccseznek” és (hangosan) zenét hallgatnak. Utazásuk elsődleges célja a kikapcsolódás és a barátokkal való együttlét, a természet önmagában nem képez vonzerőt számukra; inkább egy hely, ahol szabadon, kötetlenül másokkal együtt lehetnek. Rendszerint az autóhoz közel táboroznak; környezettudatosságuk nagyon alacsony, a helyiekkel és a „családi nyaralókkal” való viszonyuk konfliktusos, viselkedésük öntörvényű: ennek egyik következménye a szemetelés,

más esetben pedig a rongálás (szemeteskuka, info-panó). Pillanatnyilag a turisták ötödét képezik, a jelenlétük növekedése valós kockázatot jelent a természetre.

6. Végül nézzük a „Külföldi bevállalók” kategóriáját. Többnyire fiatalok és/vagy fiatal felnőttek, külföldről érkeznek. Egyénileg, csoportosan vagy szervezeten utaznak ide, ahol pár napot töltenek, többnyire panzióban keresnek szállást. Céljuk a kikapcsolódás mellett a tapasztalatszerzés, az ismeretszerzés, új dolgok kipróbálása. Nagyon magas fokon környezettudatosak, rendszerint a rendetlenségre és a szemétre panaszkodnak. Kedvelt tevékenységük a természettel kapcsolatos: kirándulás, túrázás, sportolás, barlangászás, rafting egyaránt jellemzi őket. Kevesen vannak, legfőképpen a rafting révén kerülnek kapcsolatba a térséggel. Stratégiai célcsoportot képeznek, hiszen további külföldi turisták fele hírvivőként működnek. Valójában a „Szeretjük a természetet” és az „Adrenalin” szegmensek külföldi keveréke – azok alcsoportjai. A *Gastro, Heritage and Culture* típusú turizmus számára is kiemelt jelentőséggel bírnak az *Adventure* mellett. Jó fizetőképes keresletet jelentenek, de cserébe minőségi szolgáltatásokat várnak.

A fenti szegmenseket kiegészítik azoknak a turistáknak a csoportjai, akik Magyarországról magánalapon – rokon és ismerős látogatásra – utaznak ide, vagy szervezett kirándulás keretében Réven, vagy a környéken állnak meg Székelyföldre menet. Számuk nem nagy, de szerepük fontos a tervezés és fejlesztés tekintetében. Ők a *heritage-* and *memory-*alapú turizmus kialakításában játszanak szerepet.

Előfordulási arányukat tekintve Körösréven és környékén a legtöbb turista az „Adrenalin” és a „Week-End-Piknik” szegmenshez tartozik. Mindkét esetben a természet képezi a legfontosabb vonzerőt, bár eltérő módon. Míg az elsők számára a Körös, a barlangok, a sziklák aktív sportolási lehetőséget biztosítanak, az utóbbiak számára a természet a passzív tevékenységek helyszíne. Gazdasági szempontból a turisták alig generálnak valamilyen profitot a helyi közösség számára. A turisták és a helyiek kvázi önálló (egymástól független) világokat jelentenek. Azt is mondhatnánk, hogy a révi turizmus – az azonosított szegmensek ismeretében – *lokális* (leginkább olyanok jönnek ide, akik közelben élnek, ismerik a helyet), *profi* módon csak egy *szűk réteget szolgál ki* (a raftingosokat) *profilja monoindusztriális* (lényegében a Körös-menti raftingra épül), *potencialitásán alul teljesít* (kevés a külföldi turista, a szolgáltatások nem diverzifikáltak, adott szegmensek hiányoznak vagy erősen alulreprezentáltak), *az út egyéni szervezésen alapul* (a turisztikai irodák kínálatában nincsen benne), *fő vonzereje pedig a táj, a természet*.

ALKALMAZÁS. VAN-E ESÉLY ARRA, HOGY KÖRÖSRÉV ERDÉLY TERMÉSZETJÁRÓ, KALANDTURIZMUSÁNAK A „PARADICSOMÁVÁ” VÁLJON?

Minden stratégiai tervezés során figyelembe kell venni a tágabb társadalmi kontextus adta lehetőségeket és korlátokat, azokat a makrotársadalmi folyamatokat és tényezőket, amelyek rövid- és hosszú távon meghatározhatják a tervezés kimenetelét. E tekintetben a gazdasági válság negatív következményei egyaránt hatnak a turizmus helyi és globális trendjeire. Pillanatnyilag a Körösrév térségéhez tartozó népesség, de a potenciális turisták egy része is gazdasági nehézségekkel küzd. Mindez a helyi vállalkozói kedvet is negatívan érinti. Az önkormányzatoknak is finanszírozási gondjaik vannak, a nagyobb horderejű infrastrukturális beruházások nehézségekbe ütköznek.

A légitfuvarozás liberalizálása, a fapados légitársaságok megjelenése demokratizálta a turizmust. A nehézségek ellenére a jövőben Románia mégis csatlakozni fog a schengeni övezetbe, ami a határ menti turizmus esetében az utazási idő lerövidülését eredményezi. A jövőre vonatkozóan úgy gondoljuk, hogy a pillanatnyi problémák ellenére a térségben rejlő turisztikai potenciál számottevő, jelentős erőforrásai vannak, amelyek alapot biztosítanak a turisták számának a növelésére, a helyi szolgáltatások ezirányú fejlődésére. Mire alapozhat a stratégiai turizmusfejlesztés mint a régiófejlesztés egyik lehetséges eszköze?

Közvetett *célja* a kistérség erőforrásainak részletes feltérképezése és felhasználása egy önálló arculat építésére, egy több pilléren álló és versenyképes turisztikai termékcsomag kialakítása, a turizmushoz és a turistákhoz kapcsolható szolgáltatásrendszer kialakítása, a helyi vállalkozói potenciál növelése, új vállalkozások serkentése, piacszegmentálás, termékek kialakítása, majd promóciója kell hogy legyen.

A *diagnózisban*, a tipikus turista szegmensek és ezek jellemvonásának leírása után nézzük a helyi és regionális turizmus *fejlesztésének lehetséges irányait*. Körösrév és környéke rendkívül gazdag és sokszínű természetes adottságairól híres; ezek adják a térség turisztikai potenciáljának lényegi alapjait is. Mint láttuk, értékes cseppkőbarlangok, sebes sodrású vízszakaszok, sziklafalak és ritka növényfajok, különös klíma található itt. A gyors ütemű, mozgalmas és mesterséges urbánus világhoz képest, itt egy másik, (az érintetlenség érzetét adó domborzati formákat kínáló) *természetes világ* terül el. Kiváló terepet szolgál bárminemű exit-ek számára.

Nem véletlen, hogy a spontánul beindult, organikusan fejlődött helyi turizmus máris erre a kaland érzetét adó *helyre*, elsősorban a sziklákra, barlangokra és Körös vizére épült rá. Más – értsd: nem természet alapú – turizmus alig, vagy egyáltalán nem működik a térségben: e tekintetben a kistérségre jellemző pillanatnyi turisztikai modell jellegét tekintve *monoprofilú*. Más szavakkal, a jövőben – kihasználva a lehetőségeket – a természet alapú turisztikai kínálat köré szükségszerűen ki kell alakítani a *kulturális* (etnikai- és multikulturális diverzitásra épülő) és *gasztró-, illetve borturizmus* rendszerét, értékesíteni kell az épített és kulturális örökség jelentette lehetőségeket, valamint ki kell használni a kommunista korszak látható maradványaira kíváncsi látogatók jelentette lehetőségeket, ezzel kialakítva a *történelem alapú turizmust*. Mindezeket a természeti adottságokat maximálisan kihasználó természet alapú turisztikai termékek kínálatát, újabb kalandjellegű termékekkel kell megerősíteni. A fentiek mellett két egyszerű érvet hozhatunk fel: egyrészt, a kistérségben vannak értékesíthető – de elhanyagolt vagy alulértékelt – erőforrások, amelyek kiszélesíthetik a turisztikai kínálat skáláját. Másrészt pedig, ha a tipikus turisztikai szegmensek profilját nézzük, akkor az látható, hogy a ténylegesen idelátogatók csak egy szűk réteget képeznek a potenciális idelátogatók közül.

Az elemzett adatok alapján a kistérség a következő *két fő fejlesztési irányt kellene hogy kövesse*: a) Továbbfejlesztési és diverzifikálni a természet alapú turistaszolgáltatásokat és termékeket (és egyre inkább mindezeket függetleníteni a negatív környezeti tényezőktől – vízgát, politikum, egyes helyi véleményvezérek bizalmatlansága, vadkempingezők), illetve, b) komplementer alapon, a már meglévő jelleget megtartva kialakítani a nem természet alapú turizmus rendszerét is, a helyi kínálat kiszélesítése és a potenciálisan megszólítható turista szegmensek idevonása érdekében. Ez utóbbi fejlődési irány szolgáltatásainak erősíteni kell a természet jelentőségét és vonzerejét. A két fejlődési irány szimbiózisa rendkívül fontos egymás erősítése szempontjából.

Az értékesíthető elemek között vannak tehát a természeti adottságok, az igazi kaland lehetősége, az (extrém) sportolási lehetőségek tárháza, a határközeliség, a közösségi-társadalmi-kulturális értékek, a tanulási lehetőségek, a helyi lakosság relatív nyitottsága, vendégszeretete, az Észak-nyugati Fejlesztési Régió, Bihar megye romániai átlagnál magasabb fejlettségi foka, valamint a nyugati turisták számának kedvező alakulása.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Sandu, Dumitru (szerk.) (2007). *Practica dezvoltării comunitare*. Polirom, Iași
2. Hoffmann Márta – Kozák Ákos – Veres Zoltán (2009). *Bevezetés a piackutatásba*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest
3. Mathieson, Alister – Wall, Geoffrey (1982). *Tourism, economic, physical and social impacts*. Longman, Harlow
4. Sharpley, Richard (1999). *Tourism, Tourists and Society*. ELM Publication, London
5. Varga E. Árpád (1999). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Pro-Print, Csíkszereda